

Az Open Access és a sárgaköves út

A nyílt hozzáférés (Open Access, OA) megteremtésének két útja a „zöld” és az „arany” (a repozitóriumi elhelyezés és a nyílt hozzáférés a közlő folyóiratban). Vitatott, melyik a járhatóbb – a nyílt hozzáférésű publikálás hatékonyabbnak tűnhet, a repozitóriumi elhelyezés könnyebben megvalósíthatónak (figyelembe véve az üzleti kiadók ellenállását). A gyakorlatban mindkét út használatban van, bár a XXI. század első évtizedében a repozitóriumban nyilvánossá tett cikkek száma jelentősen több volt, mint az eleve nyílt hozzáféréssel publikáltaké (Gargouri et al., 2012). Egyes tanulmányok szerint a legutóbbi tíz évben a kiadói nyílt hozzáférés gyorsabban növekedett, mint a repozitóriumi (Archambault et al., 2014). Az OUTSELL jelentése szerint a nagy, üzleti kiadók tiszta OA folyóiratainak száma 2013-ról 2014-re 39%-kal nőtt, miközben a növekedési ráta a hibrid folyóiratoknál 9% volt, a tisztán előfizetéses modellben működők esetében pedig 14%-os csökkenés történt. 2014-ben a 14 vizsgált kiadónál – beleértve a legnagyobbakat: Elsevier, Springer, Taylor & Francis, Wiley – a tiszta OA folyóiratok száma meghaladta az 1500-at, ami az összes kiadott folyóirat 13%-a (OUTSELL, 2015). A Directory of Open Access Journals (DOAJ)¹ 2014-ben közel 10 000 folyóiratot tartalmazott (Olijhoek et al., 2015). A nagyságrendnyi különbség az indie (kis, független, intézményi kiadású) folyóiratok nagy számából adódik. A nyílt hozzáférésű folyóiratok működtetésének legfőbb kihívása a „peer review” üzemeltetése és a szerzők megnyerése. A technikai és pénzügyi folyóirat-indítási küszöb, köszönhetően a rendelkezésre álló szabad szoftvereknek – mint az Open Journal Systems² – alacsony.

Tárgyszavak: nyílt hozzáférés; repozitórium; folyóirat

Itt kell egy furcsa jelenséget megemlítenünk. A nyílt hozzáférés területén járatlan kutatók körében két ellentétes félreértés is jelen van: az, hogy az OA a nagy üzleti kiadóvállalatok találmánya és működési területe, valamint az is, hogy az OA egyenlő a parazita folyóiratokkal (predatory journals). Mindkét vélekedés téves, és egyik sem reflektál az indie folyóiratok létezésére. Pedig ez utóbbiak között található impakt faktorról rendelkezők és évtizedek óta működők is. (Hazai példákat hozva: a Budapesti Műszaki Egyetemen kiadott *eXPRESS Polymer Letters* 2014-es JIF-értéke nagyobb, mint 2.7, az MTA CsFK-ban kiadott *Information Bulletin on Variable Stars* pedig 1994-től érhető el az interneten.)

A nyílt hozzáférés arany és zöld változatának előnyeivel és költségeivel foglalkozott Swan és Houghton (2012)³. Az Egyesült Királyság tudományos kutatása szempontjából a nyílt hozzáférés globális megteremtése esetén egyértelműen a kiadói Open Access jár a legtöbb előnnyel, míg abban az esetben, ha a világ többi részétől függet-

lenül, egyoldalúan vezetik be, a zöld út a gazdaságosabb.

Az arany út drága – vajon finanszírozható-e egyáltalán? Globálisan igen, állítja a *Max Planck Digital Library*-ben készített tanulmány (Schimmer et al., 2015). A teljes szövegű folyóiratok előfizetési díjai összességükben fedezni tudják a közlési díjakat (Article Processing Charge, APC). A kiadói Open Access-re való áttérés egy szűk tudományterületen, a részecskefizikában nagyrészt megtörtént. Mivel a részecskefizika tudományos közlései mindössze egy tucatnyi folyóiratban összpontosulnak, lehetséges volt az előfizetési díjakat összegyűjteni, és a SCOAP3 projekt segítségével a cikkek nyílt hozzáférésű megjelentetésére fordítani. Bár az érintett folyóiratok túlnyomó többsége elfogadta a feltételeket, két folyóirat már eleve nem csatlakozott, másik kettő az első évek múltán lépett ki. Mindazonáltal a részecskefizikai publikációk többsége a rendszer következtében nyílt hozzáférésűvé vált, és az APC-k nagyságát, valamint a folyóiratok impakt faktorát összehasonlítva kifizetődő és értékárányos költségeket biztosít (Romeu

et al., 2014). A tanulmányban közölt adatok alátámasztják azt a várakozást, hogy az APC-alapú finanszírozás tudja megteremteni a folyóiratok közötti valódi versenyt, melyben a közlési díj nagysága a folyóirat által biztosított láthatóságtól, a várható idézettségtől függ.

A nyílt hozzáférés kiadói megvalósítása számos különféle üzleti modellre támaszkodhat. Sok olyan nyílt hozzáférésű folyóirat van – noha ezek többnyire az indie lapok közül kerülnek ki –, ahol nincs publikálási díj (APC): a folyóirat mind a szerzőknek, mind az olvasóknak ingyenes. Intézményi támogatás híján, nagyszámú cikk közlése esetén a költségeket többnyire közlési díjak beszedésével finanszírozzák a nyílt hozzáférésű folyóiratok. Az APC-k kérdésével foglalkozik a PASTEUR4OA FP7-es projekt tájékoztató anyaga (Guy és Holl, 2015). A szerzők számára az APC-khez hasonlóan működnek az előfizetéses folyóiratok által gyakorta felkínált Open Access megváltási díjak – a díj kifizetése esetén az adott cikk szabadon hozzáférhetővé válik, míg azok a cikkek, amelyekre ilyen díjat nem fizettek, csak a fizető olvasó számára lesznek elérhetőek. Amíg ezekben a hibrid folyóiratokban az OA cikkek aránya csekély, az előfizetési díjakban nem tapasztalható csökkenés – a kiadók mind az előfizetési, mind az OA megváltási díjakból profitálnak (double dipping).

A kutatási projektpénzek önmagukban nem elegendők az APC-k fedezésére, ezért mind a kutatási alapok, mind a kutatóintézetek, egyetemek körében megjelentek az arany Open Access támogatására szolgáló források. Rendszerint csak a teljesen nyílt hozzáférésű folyóiratok APC-it fedezik (így jár el a német *Deutsche Forschungsgemeinschaft*), de előfordul az is, hogy a hibrid folyóiratok esetében a támogatást alacsonyabb összeghatárig biztosítják, mint a tiszta OA folyóiratoknál (így jár el az osztrák *Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung*). Magyarországon a kiadói Open Access támogatására lehetőséget biztosít az NKFIH (a pályázati rezsi egy részének ilyen célra való kijelölésével), valamint OA publikálási támogatást (zömében APC támogatást) biztosít az MTA, a *Szegedi Tudományegyetem* és a *Debreceni Egyetem* is.

Az *Max Planck Digital Library* tanulmánya szerint az előfizetési díjak átcsoportosításával az APC alapú finanszírozás megoldható – ilyen átcsoportosításra a már említett SCOAP3 projekt jelent példát. Egyes szervezetek és kiadók között is történtek megegyezések az Open Access publikálás

díjainak fedezéséről. A Springer az Egyesült Királysággal, Hollandiával, Ausztriával és a *Max Planck Társasággal* állapodott meg a folyóirataiban megjelentetett cikkek Open Access megváltásáról – korábban hasonló megállapodás létezett Lengyelországgal is. A holland egyetemek több más kiadóval, többek között az Elsevier-rel is³ megállapodtak, hogy a jelenlegi előfizetési díjakat fokozatosan csoportosítják át APC-k fedezésére.

Az arany út nyomvonala azonban még nincs kitűzve. Számos akadályra rámutattak már különböző elemzők. *Schulenburger* (2016) például arra, hogy ha az APC-k kezelése a kutatókra marad, ők még a könyvtáraknál is kiszolgáltatottabbak lehetnek a nagy kiadókkal szemben. (Meg kell jegyezzük, hogy a jelenlegi kísérletek nem ebbe az irányba mutatnak, nem a kutatóknak kell a kiadókkal egyességre jutniuk. Ha viszont az APC finanszírozás magasabb szinten történik, a szerzők épp úgy kimaradnak az üzleti alkuból, mint a jelenlegi előfizetési rendszerben.) A University of California Libraries 2016-os tanulmánya⁴ a lehetséges megoldások irányát is kijelöli.

Az APC modell egyik problémája az, hogy a pályázati pénzzel nem rendelkező kutatók – hacsak nem építenek ki megfelelő támogató mechanizmusokat – kiszorulhatnak a nagyobb presztízsű lapokban történő publikálásból. Egy további nehézség lehet, hogy a kutatási eredményeket közlő cikkek egy része a projekt lezárása után jelenhet meg, amikor a finanszírozás már lezárult. Ennek a problémának a kezelését kísérlete meg az EU-ban az OpenAIRE projekt⁵ – cikkünk második felében erről számolunk be.

Számos nemzetközi szervezet munkálkodik az Open Access publikálási modell támogatásán, a nyílt hozzáféréssel való közlési mód minél szélesebb körben való elterjesztésén. Ilyen az OpenAIRE is, melynek keretében 2015 tavaszán létrehozták az *OpenAIRE FP7 post-gant Open Access publishing funds pilot*⁶ projektet. Ennek célja, hogy a lezárult EU-s pályázatok keretében született eredmények nyílt hozzáférésű publikálásának finanszírozását támogassa. A projekt 4 millió euróból gazdálkodik, támogatás legkésőbb 2017. április 30-ig (vagy a keret kimerültéig) igényelhető az online benyújtási felületen folyóirat-cikk, könyv, könyvfejezet és konferenciakötet megjelentetésére, de kizárólag gold Open Access közlési forma támogatható (azaz a hibrid közlési modell nem).

A támogatás feltételei:

- Az EU FP7 keretprogram, illetve az European Research Council és a Marie Curie programok által finanszírozott projekt, melynek eredményét publikálja a közlemény, 2 éven belül fejeződött be (csak már befejezett projekt eredményének közlése támogatható).
- Az FP7-es projekt támogatásának tényét fel kell tüntetni a közleményben.
- Projektenként maximum 3 közlemény támogatható (konzorciumi megvalósítás esetén sem partnerenként, hanem a projekt egészére értendő a maximum 3 közlés).
- Cikk publikálására maximum 2000 euró, könyv megjelentetésére maximum 6000 euró támogatás igényelhető.
- A közlés akkor támogatható, ha az adott kiadvány szerepel a DOAJ, WoS, Scopus vagy a PubMed adatbázisok valamelyikében.⁷
- Kizárólag a gold Open Access módon való közlés támogatható.
- Kizárólag lektorált közlemény megjelentetése támogatható.
- A közleménynek a számla benyújtásakor DOI-val vagy más permanens azonosítóval kell rendelkeznie.
- A közleményt – hacsak lehet – CC-BY licenccsel kell megjelentetni, de a CC-BY-SA is támogatható.⁸
- A közleményt PDF/A formátumban OpenAIRE kompatibilis repozitóriumban⁹ kell archiválni.
- Hacsak lehet, a közleményben fel kell tüntetni, hogy a háttérét képző kutatási adatok hol érhetők el.
- Másodközlés és extra oldalak, képek nem finanszírozhatók a projekt keretében.

2016. június 10-ig összesen 9 pályázatot nyújtottak be magyar kutatók, 8 támogatás kifizetése már megvalósult, összesen 8 062 euró összegben. A projektből eddig 372 projekt kapott támogatást, 456 közlemény megjelentetését finanszírozták (összesen 840 támogatási kérelmet nyújtottak be) 589 176 euró értékben.

Támogatási igény akkor nyújtható be, ha a kiadó közlésre elfogadta a közleményt (ennek dátumát meg kell adni az űrlapon). A közlési díjat a projektet lebonyolító Athena Research Centre fizeti meg a kiadó részére, ezért a számla kiállítását az Athena Research Centre adataival kell kérni a kiadótól (a számla a pályázat benyújtását követően is csatolható). Ezt megelőzően is van lehetőség a pályázati rendszer használatára, ellenőrizni a projekt és a folyóirat/kiadó támogathatóságát, a terve-

zett igénylésekről adatlap menthető. Az előzetes ellenőrzés javasolt, hogy ne akkor derüljön fény arra, hogy valamilyen okból nem támogatható a közlemény, mikor már aktuálissá válik a kifizetés. Az is előfordulhat, hogy a pályázati rendszer javítását kell kérni, mivel más rendszerekből veszi a támogathatóság ellenőrzéséhez szükséges adatokat, így adminisztratív hiba miatt sem lehet akadálya a benyújtásnak, ha előzetesen készíti el a pályázó az adatlapot.

A közlemények megjelentetésének finanszírozása mellett a projekt Open Access folyóiratok fejlesztését, kiadását is támogatja.¹⁰ Olyan kiadványok pályázhattak a támogatásra, melyek nem számolnak fel közlési díjat (APC). Tizenegy folyóirat (illetve publikációs platform) nyert támogatást, köztük két hazai: a korábban már említett *Information Bulletin on Variable Stars*, valamint a Debreceni Egyetem *Hungarian Educational Research Journal* című kiadványa.

Irodalom

- ARCHAMBAULT, É. et al.: Proportion of Open Access Papers Published in Peer-Reviewed Journals at the European and World Levels—1996–2013. 2014. = European Commission – Science-Metrix.
http://science-metrix.com/files/science-metrix/publications/d_1.8_sm_ec_dg-rtd_proportion_oa_1996-2013_v11p.pdf
- GARGOURI, Y. – LARIVIÈRE, V. – GINGRAS, Y. – CARR, L. – HARNAD, S.: Green and Gold Open Access Percentages and Growth, by Discipline, 2012. = <http://arxiv.org/abs/1206.3664v1>
- GUY, M. – HOLL, A.: Briefing Paper: Article Processing Charges. 2015. = PASTEUR4OA.
<http://real.mtak.hu/30112/>
- OLIJHOEK, T. – MITCHELL, D. – BJØRNSHAUGE, L.: Criteria for Open Access publishing. 2015. = ScienceOpen, doi:10.14293/S2199-1006.1.SOR-EDU.AMHUHV.v1
- OUTSELL: Open Access 2015: Market Size, Share, Forecast, and Trends. 2015 = http://authorservices.taylorandfrancis.com/wp-content/uploads/2015/10/fc9f07ac-b2c9-4cd7-b763-2f21e0c6e94b_Outsell_2015_Open_Access_Report.pdf
- ROMEJ, C. – GENTIL-BECCOT, A. – KOHLS, A. – MANSUY, A. – MELE, S. – VESPER, M.: The SCOAP3 initiative and the Open Access Article-Processing-Charge market: global partnership and competition improve value in the dissemination of science. 2014. = doi:10.2314/CERN/C26P.W9DT

SCHIMMER, R. – GESCHUHN, K. K. – VOGLER, A.: Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access. 2015. = doi:10.17617/1.3.

SHULENBURGER, D.: Substituting Article Processing Charges for Subscriptions: The Cure is Worse than the Disease. 2016. = ARL

<http://www.arl.org/storage/documents/substituting-apcs-for-subscriptions-20july2016.pdf>

SWAN, A. – HOUGHTON, J.: Going for Gold? The costs and benefits of Gold Open Access for UK research institutions: further economic modelling. 2012. = Report to the UK Open Access Implementation Group.

<http://repository.jisc.ac.uk/610/>

Hivatkozások

- 1 Directory of Open Access Journals (DOAJ): <https://doaj.org/>
- 2 Open Journal Systems: <https://pkp.sfu.ca/ojs/>
- 3 SCOAP3 projekt: <https://scoap3.org/>
- 4 Dutch Universities and Elsevier reach agreement in principle on Open Access and subscription. (10 December 2015): http://www.vsnu.nl/en_GB/news-items.html/nieuwsbericht/241
holland egyetemek kiadókkal kötött megállapodásai: <http://www.openaccess.nl/en/in-the-netherlands/national-agreements>
- 5 OpenAIRE projekt: <https://www.openaire.eu/>
- 6 Hivatalos weboldal: <https://www.openaire.eu/postgrantoapilot>
Magyar nyelvű weboldal: <http://openaccess.mtak.hu/index.php/projektek/openaire2020-go>
Támogatási feltételek: <https://www.openaire.eu/fp7-postgrantoapilot-policy-guidelines>

Pályázati rendszer:

<https://postgrantoapilot.openaire.eu/#home>

Statisztikai adatok:

<https://postgrantoapilot.openaire.eu/#statistics>

- 7 Web of Science <http://apps.webofknowledge.com/>
Scopus <https://www.scopus.com/>
PubMed <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed>
- 8 Creative Commons licenc: <https://creativecommons.org/share-your-work/licensing-types-examples/>
- 9 OpenAIRE kompatibilis repozitóriumok: <https://www.openaire.eu/participate/deposit-publications-data>
- 10 Open Access folyóiratok megjelentetésének támogatása: <https://www.openaire.eu/are-you-publishing-your-apc-free-oa-journal-on-a-shoestring>

Beérkezett: 2016. VIII. 1-jén.

Holl András

az MTA KIK informatikai főigazgató-helyettese.

E-mail: holl.andras@konyvtar.mta.hu

Bilicsi Erika

az MTA KIK Szakinformatikai Osztályának osztályvezetője.

E-mail: bilicsi.erika@konyvtar.mta.hu

Kedves Katalisták!

Bízom benne, hogy a hazai informatikus könyvtáros képzés egyik, kisebb intézményének a sorsa érdekel néhányakat. A helyzet röviden az, hogy 2016. július 1-gyel a Szent István Egyetem Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kara az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusa néven folytatja tevékenységét. A Campuson két intézet alakult. Ezek egyike a Tudástechnológiai Intézet, amelynek része az informatikus könyvtáros képzést végző Információs és Kommunikációs Tanszék.

Dr. Koltay Tibor

főiskolai tanár

mb. intézetigazgató

EKE JC Tudástechnológiai Intézet

/Forrás: **Katalist 2016.09.26. 17:35** koltay.tibor@uni-eszterhazy.hu

(Válogatta: B. Bné)